

Słownik pojęć kluczowych*

Aksjologiczny absolutyzm i obiektywizm – stanowisko mówiące, że wartości istnieją w sposób absolutny i obiektywny, tzn. niezależnie od ludzkiego poznania, różnych zachowań ludzi, ich potrzeb i dążeń, od emocjonalnej wrażliwości na nie oraz ich urzeczywistniania. Przez sam fakt istnienia stanowią zobowiązanie dla jednostki do ich realizowania i podzielenia (Walczak, rozdz. 1).

Aksjologiczny subiektywizm – pogląd mówiący o tym, że istnienie wartości (w znaczeniu cności) danej rzeczy, istoty, wyraża się w tym, że ludzie tę wartość danej rzeczy, czy istotie nadają. Aksjologiczny subiektywizm może wyrażać się w ograniczaniu wartości do: przyjemności cielesnych, odczuć psychicznych, zwyczajów społecznych i konwencji (Hildebrand, za: Biesaga, 1989, s. 82–91). Zbliżony do tego poglądu, ale nieutożsamiający się z nim, jest tzw. relatywizm etyczny, który podkreśla, że wartości są zmienne, zależne od czasu, miejsca, okoliczności oraz od tego, kto się do nich odnosi i kto je podziela (Walczak, rozdz. 1).

Aktywna teoria wartości – stanowisko reprezentowane m.in. przez L. Lavelle'a: wartość jest wyobrażeniem, uświadamianym przez podmiot w momencie przerwania zwyczajowego toku życia i postępowania. Powstaje w intersubiektywnej interakcji między podmiotami, jedynie towarzysząc działaniu, nie zaś stanowiąc jego podstawę.

Anomia-eunomia – kontinuum określające poczucie przynależności jednostki do innych oraz w konsekwencji dystans do samego siebie i do innych, usytuowanych zewnętrznie. W tej koncepcji (Srole, za: Filloux, 2002) jest ona pojmowana jako zmienna pośrednicząca między dysfunkcją społeczną a reakcją adaptacyjną. Charakteryzuje się: odczuwanym rozdźwiękiem między instytucjami (władzą) a potrzebami; odbiorem świata zewnętrznego jako nieprzewidywalnego i nieuporządkowanego; odczuciem nieobecności wartości społecznych odzwierciedlającym się w braku znaczenia życia dla niego samego; wrażeniem, że nawet bliscy nie dostarczają żadnego wsparcia (Filloux, 2002).

Aksjologiczne kryterium działania – określa ten zestaw znaków i wartości, który orientuje działanie społeczne (pojmowane jako tworzenie instytucji symbolicznej). Stanowi także odpowiedź na pytanie podmiotu działającego o znaczenie (miejsce i usytuowanie) wartości, ich miejsce w polu działania. Podstawowe pytanie dotyczy tylko tego jaką funkcję owe wartości w polu działania społecznego mogą lub winny spełniać, analizowane w związku z **relacjonalną koncepcją wartości**.

Analizatory – czynniki, które w trakcie analizy wewnętrznej placówki pozwalają ujawnić jej ukrytą strukturę. Są to analizatory naturalne i analizatory wytworzone przez socjoanalistę (np. dziennik

* Słownik powstał przy współpracy R. Czerniachowskiej, L. Telki, A. Gulczyńskiej, M. Granosika, H. Kubickiej, E. Skoczylas-Namielskiej, A. Walczak, D. Wolskiej-Prylińskiej.

instytucjonalny), które mogą spowodować uczestników do mówienia, do analizowania swego działania i siebie (Hess, 1981).

Analiza instytucjonalna – stanowi propozycję metodologiczną i metodyczną postrzegania rzeczywistości instytucjonalnej. Wywodzi się z nurtu socjologii interwencji i praktyki wychowawczej oraz refleksji teoretycznej. Jej źródła znajdują się w psychoterapii i w pedagogice instytucjonalnej. Analiza instytucjonalna w sytuacji interwencji określana jest jako **socjoanaliza**.

Analiza oczekiwań (życzeń) – wstępna faza postępowania w analizie wewnętrznej placówki, wymaga zastosowania odpowiednich technik ułatwiających komunikację i werbalizowanie oczekiwań pracowników oraz użytkowników placówki.

Aranżowanie (bricolage) – jest przykładem logiki działania „tu i teraz”. Inaczej określane jako umiejętność tworzenia związków oraz relacji społecznych ze wszystkimi tkwiącymi w nich możliwościami i trudnościami. Pojmuje się je jako umiejętność znajdowania rozwiązań, wykorzystywania wszystkich informacji, które mogą być pożyteczne dla znalezienia sposobu rozwiązania problemów. Wymaga od pracownika twórczego podejścia do każdej nowej sytuacji i uwzględniania zmian kontekstu (Soulet, 1996).

Autoanaliza placówki (analiza wewnętrzna) – analiza placówki prowadzona z udziałem całego zespołu i zaproszonego do „współmyślenia” psychosocjologa. Stanowi „kluczowe spożytkowanie” analizy instytucjonalnej w praktyce wychowawczej. Celem jej jest analiza rzeczywistości, realiów wychowawczych placówki oraz jej kontekstu, niejednokrotnie dokonywana „od początku”, tj. sięgając do podstaw konfliktów, zaburzeń relacji, niepowodzeń, niekorzystnej atmosfery w placówce itp. Rezultatem wspólnej refleksji jest przygotowanie **projektu pedagogicznego** placówki, który określa propozycje realizacji celów i zadań, często również kierunki przekształcania (modyfikacji) placówki, ułatwiające zachowanie specyfiki i odrębności instytucjonalnej, odnajdywanie jej tożsamości.

Autonomia – długotrwały proces uwewnętrzniania, już przez małe dziecko, reguł i praw następujący w toku negocjacji z naciskami środowiska, aby być zdolnym do dokonywania wyborów. Pojęcia związane z tym procesem to: wolność i reguły, niezależność i wyrzeczenie się czegoś dla innych, wymiana i negocjacje, inicjatywa i przymus. Od wychowawcy ukierunkowanego na **pomoc w rozwoju** wymaga szczególnego „bycia” z wychowankiem.

Badanie – 1. **klasykcyjne** – zorientowane przede wszystkim na tworzenie narzędzi analizy rzeczywistości (Barbier, 1999); 2. **celowościowe** – ukierunkowane na działanie (bądź jego projektowanie), w którym szczególnego znaczenia dla kształtu i rezultatów badania, nabiera obserwacja i partycypacja. Wymaga długotrwałego poznawania środowiska i związków między jego elementami, jak również swego rodzaju „wzycia się” w nie, które umożliwi analizę zjawisk w ich przebiegu; 3. **działanie** – **uczestnictwo** – **partycypacja** – odmiana badań celowościowych, stosowanych m.in. w **analizie instytucjonalnej**, spożytkujących techniki działania oparte na przesłankach K. Lewina, których celem jest włączenie uczestników (placówki, inne podmioty społeczności) w proces badań (Hess, 1981).

Bezdomność – w sensie dosłownym oznacza bezdomność rzeczywistą lub inaczej jawną, charakteryzującą się brakiem jakiegokolwiek miejsca schronienia; w szerszym sensie – bezdomność utajoną, społeczną, dotyczącą sytuacji osoby, która posiada dach nad głową, lecz jego stan odbiega od akceptowanego w danym społeczeństwie standardu (Porowski, 1995).

Bezrobocie (brak pracy/utrata pracy) – wymuszony brak aktywności zawodowej człowieka; stan zawodowej bezczynności jednostek zdolnych do pracy, zgłaszających gotowość jej podjęcia, dla których podstawą egzystencji są dochody uzyskiwane z pracy. Może wynikać z utraty pracy (dotyka osoby dorosłe i starsze), bądź braku pracy (np. pierwszej pracy, wówczas dotyczy młodzieży) (Młonek, 1996). Bezrobocie jest przede wszystkim pojęciem ekonomicznym, które odnosi się do sfery zatrudnienia i rynku pracy (Puel, 2002). Wyróżnia się bezrobocie przejściowe i bezrobocie wykluczające. To drugie, może prowadzić do ubóstwa, które ocenia się z punktu widzenia trzech czynników (niewystarczające dochody, niestabilność warunków życia i wykluczenie społeczne) (Kubicka, rozdz. 10).

Dezynstytucjonalizacja pomocy – ruch związany ze swoistym „przesunięciem społecznym” (Beck, 2001), wyrażającym się w stopniowym przemieszczaniu się do sfery publicznej oczekiwań typowych dla sfery prywatnej (np. umieszczanie wychowanków w rodzinnych formach opieki, a nie w domach dziecka, czy ukierunkowywanie działań na tworzenie placówek siłami społecznymi, w ramach stowarzyszeń społecznych i ogólnej sfery pozarządowej, które organizują pracę w środowisku otwartym).

Diagnoza – rozpoznanie jakiegoś stanu rzeczy i jego tendencji rozwojowych na podstawie jego objawów oraz znajomości ogólnych prawidłowości (Ziemski, 1973). W odróżnieniu od diagnozy lekarskiej diagnoza społeczna oznacza ukierunkowanie rozpoznania na uwarunkowania środowiskowe niezadawalających stanów jednostki, grupy, środowiska. Specyfiką diagnozy społeczno-pedagogicznej jest nieograniczanie się jedynie do analizy elementów, które ocenia się jako niekorzystne dla rozwoju, ale równoległe analizowanie pozytywnych elementów, które mogą stanowić punkt wyjścia i oparcie dla rozwoju i zmiany (**siły ludzkie**).

Działanie – jednostkowa organizacja działalności, cechująca się jednością sensu i/lub znaczenia, jakie nadaje jej podmiot indywidualny lub zespołowy (Barbier, 2006); **cel działania** – pewien rodzaj wyobrażenia stanu finalnego sytuacji, która spowodowała podjęcie działania; **działanie społeczne** – strukturyzowanie teraźniejszości przez przyszłość i nadawanie sensu antycypacji (Soulet, 1996). Obejmuje: zdefiniowanie sytuacji, określenie racji uzasadniających podjęcie aktywności i ukierunkowujących ją oraz samo podejmowanie aktywności (bądź tylko jej projektowanie); **sens działania** – akty myślowe podmiotu odnoszące się do danej sytuacji, powstające w wyniku zbliżenia tej sytuacji do wcześniejszych doświadczeń” (Barbier, 2006); **społeczno-pedagogiczny wymiar działania** – wyraża się w tworzeniu **instytucji symbolicznej**; **znaczenie działania** – intencja podmiotu do posługiwania się określonymi znakami w celu wywołania u adresata komunikatu określonego sensu (*ibidem*).

Dziennik instytucjonalny – narzędzie przydatne do analizy wewnętrznej placówki, jak też dla badań monograficznych (etnografii placówki), sporządzane w pierwszym przypadku przez uczestników placówki, w drugim przez badacza. Istotnym elementem jest nadanie prywatnemu zapisowi wymiaru publicznego. Dziennik instytucjonalny jest jednym ze stałych elementów pozwalających rozpocząć analizę wewnętrzną placówki (Hess, 1981).

Edukacja – pojęcie rozumiane w tej pracy w szerokim znaczeniu, obejmuje wszystkie procesy społeczne, które przygotowują ludzi do uczestnictwa w kulturze (Gutek, 2003).

Edukacja środowiskowa – obejmuje różne formy aktywności społecznej, kulturalnej oraz socjalnej w środowisku. Są nimi: praca środowiskowa (*community work*), wzmacnianie społeczne (*empowering*), działanie środowiskowe (*community action*). Realizowana jest w przestrzeni społecznej, w której bardzo istotne jest wyzwalanie samopomocy i aktywność sektora publicznego (pozarządowego i samorządowego) w kształtowaniu zmiany.

Empowerment – pochodzi od czasownika *empower* (upoważniać, dawać pełnomocnictwo, umożliwiać). W edukacji i pracy socjalnej, w znaczeniu procesualnym, może oznaczać propozycje metodyczne zorientowane na spożytkowanie kontekstu społecznego, zwłaszcza politycznego, dla wzmacniania osób słabszych społecznie, bądź ekonomicznie, do obrony i samodzielnego zabiegania o zaspokojenie potrzeb. W znaczeniu rezultatowym określa osiągnięty skutek oddziaływań, polegający na budzeniu sił ludzkich (Szmagański, 1994).

Epistemologia – pojmowana w tej pracy podobnie, jak czyni to Gutek (2003) jako nauka o sposobach poznania i zdobywania wiedzy. Próbuje znaleźć odpowiedź na pytania o specyfikę procesu poznawczego, umożliwiającego uzyskanie wiedzy o świecie i społeczeństwie, szczególnie przydatnej w refleksji nad obszarem edukacji.

Etyczny wymiar działania społecznego – odnosi się do kategorii dystansu aksjologicznego, jak też dwoistości (Witkowski, 2001). Wynika z przyjęcia, jako jednego z elementów konstrukcyjnych, stanowiska Ricoeura (1990), odnoszącego się do rozróżnienia moralności od etyki, ale zarazem do podkreślenia ich relacyjnego związku. Włączenie tego elementu koncepcji Ricoeura dla namysłu nad

etycznymi problemami podmiotu działającego, pedagoga społecznego, w polu działania daje liczne możliwości interpretacji dylematów etycznych, z jakimi styka się działający w polu edukacji, kształcenia, pracy socjalnej. Ponadto pozwala na wyodrębnienie dwu wymiarów podmiotu: podmiotu odczuwającego i podmiotu wymagającego. W tym sensie, etyczny punkt widzenia odnosi się do tego co odczuwa się jako dobre, do odczuć siebie, zaś punkt widzenia moralny odnosi się do uniwersalnych norm moralnych, a więc do wymagań w stosunku do siebie. To zróżnicowanie powoduje dystans aksjologiczny, a także stały konflikt człowieka ze sobą i ze światem, precyzyjniej, jest to konflikt między tym co jest odczuwane jako dobre, a tym co jest powinnością. Pewnym rozwiązaniem łagodzenia owego konfliktu jest posługiwanie się kategorią moralności sytuacyjnej, której podstawowym atrybutem jest rozpatrywanie dokonywanych wyborów usytuowanych w konkretnym uwikłaniu (kontekście).

Funkcje pracy socjalnej – spośród wielu klasyfikacji proponuje się koncepcję Roberta Castela (1998): 1. **ochronna** – przedstawiciele profesji społecznych pełnią rolę koordynatorów w rozwiązywaniu problemów społecznych. Ich zadaniem jest stabilizowanie (normowanie) zmian społecznych i utrzymywanie równowagi życia społecznego (zapewnienie harmonii w funkcjonowaniu określonych społeczności, wspólnot) w zmieniającej się rzeczywistości społecznej oraz dystrybucja dóbr np. poprzez powstawanie organizacji społecznych podejmujących działania w określonej dziedzinie działania społecznego, poprzez propagowanie wiedzy nt. problemów określonej kategorii osób (np. chorych na schizofrenię, ich rodziców, opiekunów i przyjaciół); 2. **mediacyjna** – przedstawiciele profesji społecznych są facylitatorami, wspomagającymi w rozwoju, ukierunkowującymi, pośrednikami w rozwiązywaniu problemów. Ich zadaniem jest towarzyszenie, wspomaganie podopiecznego w procesie rozwiązywania trudności i opracowywania wspólnie z nim projektu rozwiązania sytuacji trudnej; 3. **kontestująca** – przedstawiciele profesji społecznych są rzecznikami określonej kategorii jednostek, niekiedy wyłączonych lub zagrożonych wyłączeniem społecznym. Reprezentują i bronią interesów określonych wspólnot, inicjują i opiniują regulacje prawne w określonej kwestii, uczestniczą w pracach komisji rządowych-legislacyjnych i samorządowych, podejmujących zagadnienia regulacji formalno-prawnych, istotnych dla pewnej kategorii osób, dążą tym samym do niwelowania niedogodności i utrudnień w ich funkcjonowaniu społecznym (Skoczylas-Namielska, rozdz. 11).

Habitus – koncepcja opracowana przez P. Bourdieu (2002), oznacza wyobrażony schemat orientujący działanie, rozumiany jako system znaków (*schèmes*), będący reprodukcją się produktem struktury społecznej, który pozwala dokonywać wyboru preferencji działania bez potrzeby uzasadniania i wyjaśniania. Niekiedy może też bardzo ograniczać wybór orientacji działania i nadawania mu sensu. Koncepcja ta może być przydatna dla analizowania zachowań podmiotu działającego i jego lepszego zrozumienia. Pojęcie habitus może być przydatne zwłaszcza w poznaniu odniesień, ukierunkowujących działanie podmiotu oraz antycypacji zaburzeń w orientowaniu działania i w funkcjonowaniu społeczności.

Ideologia – zespół poglądów na jakiś temat wyrażany w postaci zdań waloryzujących. Zespół poglądów nie zawsze mających odzwierciedlenia w badaniach (w znaczeniu tych prac badawczych, które pozwalają nam pojąć, zrozumieć dany problem). Stanowiąc może ważną podstawę orientującą (tj. ukierunkowującą i uzasadniającą) aktywność podmiotu. Wśród ideologii kształtujących wybór orientacji działania we współczesnej praktyce pracy socjalnej, wymienia się np. globalizację, czy koncepcje współlistnienia (Torczyner, 2000). Synonimem tego pojęcia jest „zbiór wartości”, bądź system wartości”. Rozumie się pod tymi pojęciami uogólnione wyobrażenia istoty stosunków międzyludzkich oraz miejsca jednostki w kontekście społecznym, zawierające elementy, odnoszące się do otoczenia jednostki i jej związków z innymi, które pozwalają określić stopień powinności wobec nich (Marody, 1976).

Interwencja socjalna – rozumiana inaczej jako oddziaływanie społeczne, określa zespół działań specyficznie uporządkowanych, które podejmuje się w celu przekształcania związków między jednostką i środowiskiem (Barbier, w druku).

Institucja – w pedagogice społecznej (Radlińska, 1947), przyjmuje się, że jest organizacją trwałą, opartą na prawie pisanym lub zwyczajowym. Odróżnia się ją od placówki i urzędnika; 1. **socjalna**

– wyraża się w postrzeganiu tych organizmów społecznych jako mechanizmu regulacji społecznej;
2. **symboliczna** – rozumie się, w sensie nadanym przez Castoriadis (1975) jako sieć symboliczną, społecznie usankcjonowaną, w której krzyżują się, w zróżnicowanych relacjach i proporcjach elementy realne i wyobrażalne.

Intersubiektywizm – alternatywny, wobec obiektywistyczno-subiektywistycznego, pogląd na naturę wiedzy. Według tego podejścia rzeczywistość jest społecznie tworzona na poziomie świadomości podmiotów, które podzielają wspólne wartości, uzgadniają interpretacje i kreują przestrzeń symboliczną. Aktywność ta jest jednak zwykle ograniczona lokalnie do świata przeżywanego, przez co nie jest ani subiektywna (indywidualna) ani obiektywna. Konsekwencją przyjęcia takiego punktu widzenia jest specyficzna jakościowa metodologia badawcza, która nastawiona jest na rekonstrukcję treści i reguł intersubiektywnie podzielanej wiedzy, znaczeń i interpretacji (Granosik, rozdz. 6).

Klient – pojęcie to występuje w różnych polach działania społecznego. Cechy wspólne: dobrowolność nawiązywania relacji i wyboru (np. pracownika socjalnego, terapeuty, socjoanalisty, nauczyciela, szkoły, domu pomocy społecznej), łatwość w podtrzymywaniu relacji i w kończeniu jej, bez negatywnych konsekwencji. Z pojęciem klienta związane jest pojęcie rynku (np. edukacyjnego, usług socjalnych, medycznego, terapeutycznego). Może także odnosić się do większej liczby osób. W analizie instytucjonalnej określa się tym pojęciem grupy lub organizmy, które zwracają się z prośbą o przeprowadzenie analizy i wspólnie z zespołem opracowanie projektu zmian (Hess, 1981). Z tak pojmowaną kategorią klienta rzadko mamy do czynienia, w takich obszarach, jak np. praca socjalna, z uwagi na niewielką dobrowolność w nawiązywaniu stosunków z innymi. Częściej używa się pojęcia przeciwstawnego „użytkownik”. Jest nim osoba, która nie ma innego wyboru, jak tylko skierować się do danej instytucji, do danego pracownika. Nie ma innej, alternatywnej, możliwości wyboru. Może mieć poczucie przymusu i dominacji psychicznej oraz moralnej, odczuwanych jako stan cierpienia (Gosselin, 1991). Pojęcie „klient”, stosowane w obszarze terapii, coraz częściej zastępuje termin „pacjent”. Uznaje się, że umożliwi to uniknięcia negatywnej jego konotacji związanej z terminem „pacjent” i zwrócenie uwagi na zmianę podejścia do problemu pomagania innym. Pozwala to podkreślić podmiotowość i równoprawność obu stron procesu oraz niezbędność współdziałania w dążeniu do celu. Wcześniej termin ten zarezerwowany był wyłącznie dla terapii niedyrektywnych (Pacholski, Słaboń, 2001).

Kompensacja społeczna – celowe wyrównywanie braków, uzupełnianie lub zastępowanie niepomyślnych składników sytuacji osobistej czy grupowej, stwarzanie warunków życia uznawanych za normalne (Radlińska, 1961). Odwołuje się do pojęcia „kompensacji” stosowanego w psychologii indywidualnej Adlera.

Kompetencja – przyjmuje się stanowisko Barbier (2006), że jest to pewna cecha, lub zespół cech, jakie nadajemy danemu podmiotowi (jednostkowemu i/lub zespołowemu) w wyniku analizy jego zaangażowania w działanie usytuowane w kontekście i zorientowane celowościowo. Wyraża się ją w konstrukcji typu wyobrażeniowego lub dyskursywnego; **działania** – kompetencję działania rozumie się jako pewien indywidualny poziom cech podmiotu, umożliwiający nawiązanie interakcji z środowiskiem społecznym i stosowanie w jej trakcie właściwych umiejętności i środków (Hurrelmann, 1994).

Konfiguracja – pojmuje się (Barbier, 2006) jako jednostkową organizację form regularnych i powtarzalnych. Wyodrębnienie konfiguracji w procesie działania umożliwia włączanie się jedynie w jego fragmenty, tak też możliwe są zmiany.

Konstruktywizm – „zespół stanowisk, który to, co powszechnie traktuje się jako niezależne, rzeczywiste przedmioty uznaje za «konstrukty» społeczne lub kulturowe. Niektórzy konstruktywiści rozciągają ten pogląd na świat przyrodniczy” (Benton, Craib, 2003, s. 207).

Kształcenie/kształtowanie podmiotu działającego – rozumiane jako kształcenie, a raczej nawet kształtowanie osoby, która jest gotowa do profesjonalnego działania społecznego w polu praktyki społecznej. Celem finalnym tego procesu jest przyswojenie przez podmiot własnej wiedzy na temat

siebie jako podmiotu działającego oraz na temat etycznego wymiaru swego działania, jak również na temat pola praktyki, w którym zamierza działać. Pozwala na zachowanie poczucia profesjonalnego sprawstwa oraz pozwala na nabywanie umiejętności dla refleksji nad/dla/poprzez działanie (refleksyjny praktyk).

Kultura – 1. praktyki – pojęcie przyjmuje się w znaczeniu nadanym przez Barbiera (2006), rozumiejąc je jako ogół działań lub ich wytworów, dzięki którym i z którymi, pewna grupa osób identyfikuje się w relacjach z innymi, podkreślając tym samym swą odrębność; **2. profesjonalnego działania** – rozumie się jako tę formę aktywności, w której w sposób świadomy w działaniu, zwłaszcza zaś w podejmowaniu decyzji, spożytkowuje się swą wiedzę o jednostce i środowisku oraz relacjach między nimi i czyni się to w sposób zrównoważony i harmonijny, uwzględniający wrażliwość emocjonalną. Ważnym atrybutem działania profesjonalnego jest również przygotowanie do wyrażania poglądów, opisu i oceny zjawisk, sytuacji, projektowania itp. elementów procesu, w sposób ustrukturyzowany i posługując się językiem naukowym, właściwym dla przyjętej orientacji teoretycznej.

Modele pracy socjalnej – struktury wyabstrahowane, określające podejście teoretyczne, wyobrażenie o celu finalnym, przesłanki metodyczne działania. Całość stanowi orientację działania społecznego w obszarze pracy socjalnej. Istnieje wiele modeli. Stanowią propozycje postrzegania działania (zwłaszcza jego celów i środków) w obszarze pracy socjalnej. Biorąc pod uwagę zróżnicowane odniesienia teoretyczne i ideologiczne oraz odwołując się do przesłanek ontologicznych i epistemologicznych pedagogiki społecznej można wyodrębnić: **1. model relacyjnej pracy socjalnej**, w którym odniesienia dotyczą orientacji promocyjnej i rozwojowej pracy socjalnej, pojmowania jej jako pomoc w rozwoju i we włączaniu w relacje społeczne oraz podkreślenia jednostkowej orientacji działania, wyrażającej się w analizie zachowań podmiotu w polu działania: Pozwala na realizację mediacyjnej funkcji pracy socjalnej; **2. model radykalnej pracy socjalnej**, oparty na przesłankach ideologii radykalnych i reformatorskich (Dominelli, 1990), odniesienia do pedagogiki społecznej dotyczą orientacji zbiorowej, wyrażającej się w określonym stosunku do społeczeństwa (społeczności), charakteryzującym się stymulowaniem procesów transformacji i przekształcania. Pozwala na realizację kontestującej funkcji pracy socjalnej.

Norma – pojęcie w sensie nadawanym mu przez Radlińską (1961) oznacza wielkość będącą wynikiem pomyślnego przebiegu zjawiska, określającą stan optymalny, co nie oznacza idealny.

Ontologia – w sensie nadawanym w wykładzie określa (za Benton, Craib, 2003) ten ogół bytów i relacji między nimi, który stanowi o społeczno-pedagogicznym wymiarze analizy rzeczywistości.

Opieka – w sensie nadanym przez Radlińską (1961) jest działaniem zorganizowanym, zaplanowanym, zwykle poprzedzonym rozpoznaniem zakresu niezaspokojonych potrzeb podopiecznego. Może być świadczona okresowo lub trwale, dostarczając brakujących środków oraz kierując ich użyciem i wykorzystaniem. Podobnie, jak w ratownictwie opiekun bierze odpowiedzialność za podopiecznego. Trwając dłużej może być szkodliwa, z uwagi na ograniczenie samodzielności i osłabienie sił wewnętrznych jednostki. Celem postępowania opiekuńczego jest usamodzielnienie i dążenie do tego, aby była ona zbędna – w przeciwnym razie ubezwłasnowolnia.

Organizacje społeczne/stowarzyszenia społeczne – w sensie rzeczowym postrzega się je bądź jako zorganizowane placówki, a więc punkty planowego wykonywania pracy określonego rodzaju, zaopatrzone w odpowiednie narzędzia, bądź jako przestrzeń (przyjmując założenia analizy instytucjonalnej), w której na skutek relacji społecznych między jednostkami i grupami, realizującymi wspólny cel, tworzą się instytucje, pojmowane w sensie zespołów norm. Działają poza strukturami państwowymi, ale komplementarnie do jego organów, prawnie ukształtowane, samorządne, posiadają różne źródła finansowania. Podejmują działalność w różnym zakresie, ukierunkowaną na: członków lub osoby bezpośrednio związane ze stowarzyszeniem, inną organizację lub organizacje społeczne, środowisko szersze. Działają w różnych obszarach, np. edukacji, kultury, opieki i pomocy społecznej, ochrony zdrowia, pracy socjalnej. Tworzą je zarówno osoby przygotowane do działania profesjonalnego, jak i nieprofesjoniści, oraz odbiorcy działań, dla których celem jest nawiązanie, bądź poprawienie (ulepszenie) relacji z samym sobą lub z innymi (Skoczylas-Namielska, rozdz. 11).

Osoba kluczowa – to jest osoba, która podejmuje decyzje i którą można w tej roli zidentyfikować. Wiąże się tę kategorię z poziomem władzy i odpowiedzialności. W pracy socjalnej wyodrębnia się trzy warianty osoby kluczowej: jako ja, jako inny, jako nieobecny (Gosselin, 1991).

Paradygmat – w znaczeniu przyjętym w wykładzie za Benton, Craib (2003), jest rozumiany jako pewne ramy uznawanej przez daną społeczność akademicką koncepcji (teorii), bądź też przekonani, kształtujących rozwój refleksji naukowej.

Pedagogie instytucjonalne/Ruchy instytucjonalne – nie będąc jednolitą i zwartą teorią, są raczej zapisem refleksji nad wydarzeniami życia społecznego, nad przebiegiem procesów społecznych w strukturach społecznych różnej wielkości. Mają podobny rodowód społeczny, jak pedagogika społeczna – były i są niezgodą na zastaną rzeczywistość. Poszczególne nurty ruchów instytucjonalnych, będące namysłem krytycznym nad praktyką edukacyjną i socjalną zaowocowały interesującymi propozycjami koncepcyjnymi, dotyczącymi przeformułowania pojęcia instytucji i wynikającymi z tego implikacjami.

Pedagogika instytucjonalna – pewien rodzaj praktyki, dotyczący kształtowania instytucji symbolicznej w placówce, realizowanej według przesłanek teoretycznych, ale kształtującej się równocześnie poprzez refleksję nad sobą, nad swym działaniem, nad sposobami transmisji wiedzy i nad efektami owej transmisji. Można ją zdefiniować również jako teorię praktyki, która opracowuje wiedzę na temat swej praktyki. Chodzi tu głównie o praktykę dotyczącą grupy, która powoduje, że interioryzuje się wiedzę w odniesieniu do instytucji rozumianej jako te idee (wartości), które można opracować i określić.

Placówka – terminem tym obejmuje się organizmy, wyposażone w urządzenia, w których prowadzi się działalność opiekuńczą, wychowawczą, dydaktyczną, społeczną, kulturalną etc. (Radlińska, 1947). Może funkcjonować samodzielnie, posiadając osobowość prawną, bądź też być elementem większej całości organizacyjnej.

Pole – rozumiane w sensie nadawanym przez Bourdieu (2002), oznacza, zdaniem Szackiego (2002) dość niezależny „mikrokosmos” możliwy do wyodrębnienia wewnątrz świata społecznego, który rządzi się swoistą logiką i wytwarza typowy dla siebie rodzaj postępowania oraz układ stosunków między podmiotami. Do głównych cech tak rozumianego pola należą: konfiguracja relacji między pozycjami zajmowanymi przez podmioty interakcji, teren władzy i walki o najbardziej korzystne pozycje, sieć stosunków i zależności, które liczą się bardziej niż walory indywidualne jednostek.

Podejście do analizy pola działania i badań – zespół przekonań i narzędzi analizy orientujący analizie pola działania i badań. Wyodrębnia się trzy rozwiązania: 1. **pluridyscyplinarne**, tzn. postępowanie, w którym wszystkie czynności analizy pola działania, realizuje się z punktu widzenia różnych dyscyplin. W tym podejściu stosuje się zróżnicowane, właściwe danym dyscyplinom koncepcje teoretyczne, kategorie pojęciowe, przesłanki ontologiczne, epistemologiczne i aksjologiczne. Stosuje się inne, właściwe dla tych dyscyplin narzędzia analizy i środki działania. W efekcie uzyskujemy rezultaty analizy bardzo zróżnicowane i trudne do porównania, z uwagi na odmienną zastosowanych podejść metodologicznych; 2. **interdyscyplinarne**, charakteryzuje się tym, że wszystkie czynności analizy działania prowadzi się z punktu widzenia koncepcji, opracowanej wspólnie przez przedstawicieli różnych dyscyplin (podejść teoretycznych, metodologicznych), która dzięki temu ma walor międzydyscyplinarności. Zespół posługuje się wspólnie opracowanymi narzędziami analizy i środkami działania. Istotnym wymogiem jest to, aby każdy członek zespołu uczestniczył od początku prac koncepcyjnych i miał prawo wyboru przyjmowanych stanowisk; 3. **transwersalne**, postępowanie zbliżone do wariantu interdyscyplinarnego, charakteryzujące się tym, że wszyscy uczestnicy procesu badawczego od początku i całkowicie akceptują wspólne ramy teoretyczne, epistemologiczne i metodologiczne. Podejście to pozwala na prowadzenie analizy „nad” polem działania, w sposób całościowy, a równocześnie usytuowany w kontekście; 4. **interpretatywne** – w odróżnieniu od normatywnego przyjmuje, że przyczyn społecznego ładu poszukiwać można w interakcyjnych procesach negocjacji i interpretacji znaczeń, ról i statusów. W ramach tego paradygmatu mieści się perspektywa interakcyjna (symboliczny interakcjonizm, etnometodologia) oraz jakościowa metodologia ujmująca rzeczywistość społeczną z perspektywy podmiotu (Granosik, rozdz. 6).

Podmiot działania – rozumiany w tym wykładzie w powiązaniu z relacyjnymi koncepcjami: człowieka, działania społecznego w praktyce społeczno-pedagogicznej, wartości oraz z przesłanką pedagogiki społecznej mówiącą o usytuowaniu jednostki w kontekście społecznym i ich wzajemnych związkach, z koncepcją działania jako tworzenia instytucji symbolicznej. Punkt wyjścia dla tak rozumianej kategorii „podmiot działania” stanowi koncepcja pojmowania osobowości człowieka jako systemu ustosunkowań wobec świata (Świda, 1974). Cechą charakterystyczną jest wielość wariantów, w których może on występować jako podmiot: podejmujący działanie w obszarze praktyki; odbierający działanie innych (orientacja dla podmiotu); uczestniczący w działaniu (orientacja razem i poprzez inne podmioty – siły ludzkie); 1. **refleksyjny** (i odczuwający), analizujący swą praktykę, interpretujący swój stosunek do rzeczywistości (Świda, 1974), modyfikujący i zorientowany na rzeczową analizę i na zmianę; 2. **poznający** (poprzez badanie i działanie) pole praktyki. Aktywność podmiotu usytuowanego w polu działania społecznego, charakteryzuje oscylacja między sferą prywatną i sferą publiczną. Dla praktyki społecznej istotne jest pytanie o wymóg rozłączności, czy też przenikania obu sfer i wynikających z tego konsekwencji.

Pokolenie historyczne – kategoria ta odwołuje się do wymiaru czasu i przestrzeni, stanowiących ramy aktywności indywidualnej. Obejmuje wszystkich; którzy, niezależnie od wieku, w danym czasie historycznym uczestniczą, są obecni i przebywają w wyodrębnionej przestrzeni. Koncepcja ta jest bardzo logicznie powiązana z koncepcją człowieka i koncepcją wychowania, rozumianego jako pomoc w rozwoju, towarzyszenia rozwojowi, które może być udziałem jednostki w różnych okresach (w ciągu) jej życia. Co oznacza, że ta sama osoba będąc przedstawicielem jednego pokolenia może uczestniczyć w różnych jego konfiguracjach, w zależności od wieku biologicznego, fazy życia i ról społecznych, jakich wypełnienia się od niej oczekuje.

Pomiar środowiska – dokonuje się w odniesieniu do całego środowiska, które jest równocześnie środowiskiem życia danej jednostki. Jego celem może być określenie miernika szansy życiowej, czy prognozy zagrożenia rozwoju, wskazujących na niezbędność pomocy i jej ukierunkowanie (kompensacja, profilaktyka, ratownictwo). Jest to koncepcja globalnej analizy środowiska życia jednostki, dokonana z punktu widzenia aktów: wzrostu, wrastania społecznego i wprowadzania w kulturę. Formułowane oceny i próby pomiaru raczej stanowią odniesienia dla wyobrażenia sobie celów finalnych działania, jak też uzasadnień (racji) dla jego podejmowania, niż jednoznaczną i bezwarunkową ocenę i waloryzację stanów, zachowań, sytuacji. Pomiar nie może przyczyniać się do otwarcia drogi do stygmatyzacji i naznaczania. Ma pomagać w podjęciu trafnej decyzji (trafność jest tutaj definiowana aksjologicznie).

Pomoc – polega na towarzyszeniu, budzeniu aktywności, wspieraniu, czuwaniu, uczestniczeniu i dopomaganiu podopiecznemu w umiejętnym spożytkowaniu wpływów środowiska. Jej cechą jest zadbanie o to, aby podopieczny był w pełni świadomy, aktywny i odpowiedzialny za siebie.

Pomoc w rozwoju – rozumie się tu jako pewien typ działania społecznego ukierunkowanego na tworzenie instytucji symbolicznej, który może być postrzegany również jako jeden z kierunków wyznaczających cel działania społecznego. W następstwie stosowania różnych form wymiany pomoc w rozwoju umożliwia proces włączania jednostki w życie społeczne. W tym sensie można ją rozumieć jako włączanie w życie społeczne, poprzez ułatwianie „wychodzenia” w relacje z samym sobą i z innymi. Kategorią szczegółową, powiązaną z tym stanowiskiem jest relacja społeczna, zaś tworzenie instytucji symbolicznej wyraża się w głównej mierze w równoważeniu relacji społecznych. Jednym ze sposobów realizacji pomocy w rozwoju i równoważenia relacji społecznych jest towarzyszenie społeczne.

Praca społeczna – określana w wykładzie jako działalność (praca, służba) systematyczna i umiejętna, zorientowana równocześnie na cel (dla społeczności) i sposób osiągnięcia celu (siłami społecznymi). Jest to aktywność systematyczna, ciągła, zawierająca niezbędne cechy procesu, takie jak antycypacja następstw i racjonalizacja, przez uprzedni namysł, projektowanych działań, zorientowanych na przekształcanie i optymalizację. W tym sensie stanowi obszar praktycznych zastosowań pedagogiki społecznej.

Pracownik społeczny/pracownik socjalny – wykształcony poliwalentnie i przygotowany do zawodowej pracy społecznej i badań społecznych (Radlińska, 1988), podejmujący zadania w wielu polach praktyki społecznej. Szczególnie podkreśla się równoległość przygotowania do badania – działania – kształcenia. Współcześnie coraz częściej używa się pojęcia „profesje społeczne/zawody społeczne”.

Praca socjalna – pojmowana jako pewien typ działania społecznego, w którym szczególne miejsce zajmuje jego wymiar społeczno-pedagogiczny; praca socjalna, nabierając wymiaru pracy społecznej, staje się pewnym obszarem działania społecznego, animacji, partycypacji i jest raczej aktywnością ukierunkowaną na zmianę i przekształcanie. Jest więc pewnym dynamicznym procesem zmian i przekształceń, ułatwiającym jednostkom i grupom włączanie się w relacje z sobą samym, z innymi i poprzez innych. Proces ten opisywany jest według różnych modeli, formułowanych w zależności od dominujących odniesień teoretyczno-metodologicznych.

Profesje społeczne – korporacja zawodów społecznych, grupująca przedstawicieli środowiska asystentów społecznych, wychowawców, animatorów, przygotowanych do podejmowania działania społecznego z trzema kategoriami osób: zagrożonych wyłączeniem z życia społecznego, dotkniętych procesem wyłączenia, i już wyłączonych (wykluczonych). Przedstawiciele profesji społecznych, ukierunkowują swe działania na opiekę i pomoc, na wychowanie (edukację) i animację. Aktywność ich łączy wspólny cel, to jest ułatwienie w nawiązaniu relacji społecznych, wyzwalające mechanizm włączenia do życia społecznego. Z tego powodu realizują swe zadania w trzech wymiarach „z”, „wobec” i „poprzez” osoby, z którymi współpracują. Elementem integrującym różnorodne zawody społeczne są podobne zadania szczegółowe, podobny system wartości, w którym podkreśla się wspólną misję, swego rodzaju powołanie wszystkich tych, którzy działają na rzecz innych i z innymi.

Profesjonalne działanie – w ujęciu interakcyjnym – działalność zawodowa, spełniająca następujące warunki: (1) dotyczy kluczowych dla funkcjonowania społeczeństwa dziedzin (np. medycyna, prawo, praca socjalna); (2) specyfika pracy, wyklucza automatyzm, plan postępowania musi być każdorazowo indywidualnie tworzony; (3) praca wymusza elastyczne balansowanie pomiędzy wymaganiami instytucjonalnymi a oczekiwaniami klienta oraz konieczność dokonywania ciągłych wyborów; (4) rezultatem permanentnej sytuacji wyboru, decydowania o kluczowych dla życia klienta sprawach jest pojawienie się dylematów (paradoksów) działania profesjonalnego (Granosik, rozdz. 14); **w ujęciu społeczno-pedagogicznym** – działanie, które charakteryzuje się następującymi cechami: (1) świadomym odwoływaniem się do wiedzy przyswojonej przez podmiot na temat jednostki i jej środowiska życia oraz wzajemnych relacji między nimi; (2) równoważeniem trzech elementów każdego pojedynczego aktu, to jest aspektów emocjonalnych, wyobraźniowych (racjonalnych) i operacyjnych (działaniowych); (3) spojrzeniem wieloaspektowym, łączącym różne podejścia i stanowiska, wyrażającym się w umiejętności tworzenia jedności w różnorodności; (4) ukierunkowaniem na włączanie i równoważenie tego co wyobrażone (i pożądane), z tym co realne, tego co już utworzone, z tym co jest w trakcie tworzenia. Zachwianie równowagi w postępowaniu, np. pod wpływem impulsu, emocjonalnym, może być rozpoznane jako działanie nieprofesjonalne.

Profesjonalizacja – pojęcie rozumiane tu za Barbierem (2006), określa ciąg modyfikacji kompetencji podmiotu, który pociąga za sobą równoczesne optymalizowanie podejmowanych działań.

Profilaktyka – jest działaniem uprzedzającym zagrożenie rozwoju i sytuacji wymagających opieki, bądź kompensacji. Może dotyczyć zarówno sytuacji, kiedy stany negatywne jeszcze nie istnieją, ale występuje wyraźna tendencja do pojawienia się ich, bądź też takich, gdy już wystąpiły, ale ważne jest aby nie uległy pogłębieniu. Dlatego niekiedy profilaktykę utożsamia się z pomocą wspierającą pomyślny rozwój, bądź wskazuje się na jej profilaktyczny wymiar. Ma to miejsce wówczas, gdy celem profilaktyki jest pobudzanie aktywności człowieka w dziedzinach pożądanych – a tym samym uprzedzanie pojawienia się zachowań niekorzystnych. Działania profilaktyczne mogą także polegać na hamowaniu czynników stwarzających choćby potencjalne zagrożenie lub odnosić się do kompensacji – tj. wyrównywania istniejących braków po to, by nie pogłębiały się.

Projekt – 1. działania – w znaczeniu przyjmowanym w wykładzie (Barbier, 2006), jest zespołem wyobrażeń sposobu organizacji działań, uporządkowanym wokół intencji przekształcenia rzeczywistości

społecznej. Opracowanie projektu działania jest ciągłym procesem obmyślenia i werbalizowania wyobrażeń antycypujących i finalizujących dany sposób postępowania; 2. **socjalny** – oparty na założeniach teoretycznych i diagnozie społecznej opis celowego działania polepszającego, modyfikującego określoną sytuację społeczną. Stanowi podstawę do wdrożenia i ewaluacji tego działania (Wolska-Prylińska, rozdz. 12).

Projektowanie socjalne – sposób metodycznego postępowania w działaniu społecznym (Wolska-Prylińska, rozdz. 12).

Próg zagrożenia rozwoju – rozumie się jako stopień zagrożenia kumulujący negatywne elementy środowiska życia jednostki. Wskazuje on na poziom, poniżej którego nie można zejść. W przeciwnym razie mogą rozwinąć się znacznie bardziej negatywne objawy zagrożenia rozwoju. Spożytkowywanie koncepcji progów zagrożenia jest cenne nie tylko ze względów diagnostycznych. Zastosowanie jej może ułatwić formułowanie kierunków pomocy, a zwłaszcza odpowiednio wczesne podjęcie działań profilaktycznych. Znajomość poziomu **zagrożenia rozwoju** pozwala na uprzedzenie wystąpienia negatywnych skutków dalszej degradacji środowiska życia jednostki.

Przekształcanie środowiska – podstawowa przesłanka orientująca społeczno-pedagogiczną perspektywę przekształcania **środowiska życia** jednostki, podkreśla wymiar partycypacyjny, obejmujący nie tylko przygotowanie do zmiany, analizowanie, zaprojektowanie, ale również podejmowanie aktywności, spożytkowując wiele rozwiązań umożliwiających (współ)uczestnictwo wszystkich jej podmiotów.

Przestrzeń – w pedagogice społecznej pojęcie przestrzeni ma bliskie związki z pojęciem **środowiska niewidzialnego**. Pojęcie przestrzeni wyodrębnia się, odróżniając od struktur dwuwymiarowych, które określają: „zakres”, „obszar”, „płaszczyzna”. Przestrzeń, będąc tym co wypełnia dany obszar, obejmuje niewidzialne **siły środowiska społecznego**, czyli takie elementy symboliczne, które wypełniając przestrzeń tworzą, w różnych konfiguracjach, strukturę wielowymiarową organizmu, i niejednokrotnie dzięki owym związkom nadają mu specyfikę i odrębność; **kształcenia** – specyficzne obszary działalności zorganizowane zgodnie z intencją wytworzenia nowych umiejętności lub postaw, które mogą być przeniesione na inne sytuacje. Przyjmuje się tu założenie, iż zachodzi wymiana indywidualnych doświadczeń podmiotu nabywanych w obszarach kształcenia i obszarach działalności (Barbier, 2006); **nauczania** – „specyficzne obszary działalności, zorganizowane zgodnie z intencją przekazywania wiedzy w formie, która możliwa jest do przyswojenia przez osoby, do których nauczanie jest kierowane. Przestrzenie nauczania zależą od zastosowanej logiki komunikacji, która może przybierać różnorodne formy (nauczanie przez obecność, opieka towarzysząca aktywności, udostępnienie zasobów edukacyjnych, komunikacja na odległość w czasie rzeczywistym). Oparte są na przypuszczeniu przyswajania wiedzy nauczanej przez osoby, do których nauczanie jest kierowane w formie wiedzy podmiotu” (*ibidem*); **społeczna placówki** – wyodrębnia się poprzez odróżnienie od zakresu obszaru, płaszczyzny, czyli struktur dwuwymiarowych. Określa trzeci wymiar czyli, to co wypełnia dany obszar. Przestrzeń obejmuje niewidzialne siły środowiska społecznego, np. danej placówki. Są to takie elementy symboliczne, które wypełniając przestrzeń tworzą strukturę trójwymiarową organizmu, niejednokrotnie nadając mu specyfikę i odrębność. W pedagogice społecznej pojęcie przestrzeni znajduje bliskie związki z pojęciem **środowiska niewidzialnego**.

Punkt widzenia – rozumiemy jako te elementy występujące w jakiejś koncepcji, w jakimś stanowisku, które wyznaczają podstawę dla interpretacji obserwowanej rzeczywistości, jak też odniesienie dla jej analizy. To, co może stanowić takie odniesienie, najczęściej jest systemem przekonań.

Ramy działania społecznego – te elementy, aspekty, które określają pole działania i mają znaczenie dla jego kształtowania. Stanowią je (za: Barbier, 2006) trzy kategorie odniesień, które przyjmuje lub wyraża podmiot działający: teoretyczno-metodologiczne, emocjonalne i wolicjonalne – aksjologiczne. Inaczej mówiąc odnoszą się one do trzech sfer aktywności człowieka: poznawczej (intelektualnej), afektywnej (emocjonalnej), sprawczej (wolicjonalnej).

Ratownictwo – działanie doraźne, zwykle jednorazowe w chwilach realnego niebezpieczeństwa, zagrożenia życia lub zdrowia. Może być początkowym etapem zorganizowanych działań opiekuńczych. Ratownik bierze pełną odpowiedzialność za podopiecznego.

Relacja – pochyła – charakteryzuje się tym, że pomagający stawia się powyżej tego, do kogo jest adresowana pomoc. Z racji pełnionej roli społecznej, w którą wpisana jest np. znajomość różnych teorii pedagogicznych i psychologicznych, służących mu do opisu i wyjaśnienia zachowania podopiecznego, postrzega go jak gdyby „z góry”. Jak to określa Kępiński (1989) pomagający w relacji z wspieranym przyjmuje pozycję „zewnątrznego obserwatora” (Walczak, rozdz. 13); **pozioma** – wyraża się w tym, że pomagający i ten, do którego jest adresowana pomoc, znajdują się na jednym poziomie (Kępiński, 1989); są sobie równi; wzajemnie zaangażowani w proces pomocy. Pomagający przyjmuje wobec wspieranego pozycję „wewnętrznego obserwatora” (Walczak, rozdz. 13); **społeczna** – jest podstawową dla prezentowanego w tym wykładzie poglądu na pedagogikę społeczną. Pojmuje się jako specyficzny typ związku między podmiotami działania społecznego, pojmowanego jako tworzenie instytucji, w jaki jednostki wchodzą ze sobą i z innymi, także z elementami środowiska społecznego. Istotą działania społecznego podejmowanego przez pedagoga społecznego można analizować z punktu widzenia stopnia (nie) zrównowżenia relacji między jednostkami. Z tego punktu widzenia można wyodrębnić kilka odmian relacji społecznej: transfer, wymiana (handlowa, wymiana poprzez dar), wzajemność dzielenia. Cechami szczególnie wpływającymi na jakość relacji są: stopień jej symetryczności i stosunki władzy (dominacji lub submisji) (Wagner, 1998; Fustier, 2000); **asymetryczność (relacji)** – wymiar relacji charakteryzujący się nadmiarem władzy symbolicznej i formalnej w stosunkach między podmiotami działania, co prowadzi do dominacji lub submisji. Szczególnie widoczna w sytuacjach braków indywidualnych, uniemożliwiających równoważną aktywność. Specyficznym przypadkiem relacji asymetrycznej są takie odmiany wymiany, jak transfer, wymiana handlowa, wymiana poprzez dar (Fustier, 2000); **symetryczność (relacji)** – pożądany i poszukiwany wymiar relacji między podmiotami działającymi w polu pracy społecznej/socjalnej, edukacji, w której zminimalizowana jest kategoria władzy formalnej i symbolicznej. Ułatwia współdziałanie w realizacji celów finalnych i stanowi warunek jego powodzenia. Szczególnym przypadkiem relacji symetrycznej jest ta odmiana wymiany, którą określa się jako wzajemność dzielenia (*partage*) (Wagner, 1998).

Rozwój (biosocjokulturalny) – proces wzbogacania, komplikowania się osobowości człowieka, rozpatrywany jest też z punktu widzenia zabiegów wychowawcy dotyczących tworzenia warunków wspierania rozwoju biosocjokulturalnego wychowanka. Wyodrębnia się (Kamiński, 1974) następujące odmiany rozwoju: **biologiczny** – jego cechy to np. wzrost, waga, sprawność, zdrowie. Zabieganie o rozwój biologiczny może polegać np. na pielęgnacji zdrowia, wyrównywaniu braków organizmu; **społeczny** – jego cechy to np. dojrzałość szkolna, pełnione społeczne role dziecka, ucznia, pracownika, matki. Zabieganie o rozwój społeczny może polegać np. na dbałości rodziców o angażowanie dziecka w sprawy domu, budowanie silnych więzi emocjonalnych, zainteresowanie pełnioną przez dziecko rolą ucznia; **kulturalny** – jego cechy to np. zainteresowania, formy aktywności w czasie wolnym, poglądy, twórcze rozwiązywanie problemów. Zabieganie o rozwój kulturalny może polegać np. na budzeniu zainteresowań intelektualnych i estetycznych dziecka, pomocy w komentowaniu zdarzeń świata; **psychiczny** – nie nazwany w pojęciu rozwój biosocjokulturalny, jednak integralnie związany z każdą z poszczególnych sfer rozwoju jako źródło i skutek doświadczeń nabywanych przez człowieka, **pomoc w rozwoju** – jest to pewien typ stosunku wychowawczego (relacji), w której wychowawca jest przewodnikiem, doradcą, łącznikiem ze „światem zewnętrznym” (Radlińska, 1961). Wyraża się we wprowadzaniu w wartości, dopomaganiu we wzroście i wrastaniu w środowisko społeczne, wspomaganiu, ochranianiu rozwoju przed zaburzeniami i odnajdywaniu sił wewnętrznych jednostki do pokonywania przeszkód; **towarzyszenie rozwojowi** – jeden ze sposobów realizacji pomocy w rozwoju i równoważenia relacji społecznych.

Socjoanaliza – rodzaj analizy instytucjonalnej w sytuacji interwencji w placówce, przebiegający według następujących reguł: rozpoczęcie postępowania od rzetelnej analizy oczekiwań, życzeń uczestników oraz pracowników placówki, respektowanie zasady jawnego werbalizowania odczuć i spostrzeżeń oraz zasady samorządności (Hess, 1981).

Siły – to, w przyjętym rozumieniu (Radlińska, 1961) czynniki mające cechę sprawczą, w dawnej polszczyźnie określane (Kamiński, 1979) jako „siły działania”. W znaczeniu węższym pojmuje się je:

jako uzdolnienia i cechy jednostek i grup, wyrażające się w działaniu; **ludzkie** – to czynniki tkwiące w ludziach, grupach, instytucjach (np. wartości, idee łączące grupy, więzi uczuciowe) działające lub potencjalne, mogące twórczo przekształcać środowisko życia. Można wyodrębnić następujące kategorie sił: **wewnętrzne** – akty woli wychowanka, jego motywacje, uzdolnienia, pragnienia, zainteresowania sprzyjające przyjmowaniu postawy czynnej, dokonywaniu wyborów; **jednostkowe** – ludzie, których działanie porusza, aktywizuje, zmienia, stymuluje do rozwoju oraz ułatwia usuwanie przeszkód; **zbiorowe** – grupy, instytucje, ruchy społeczne, formalne i nieformalne, istniejące w danym środowisku, ludzie działający w tych grupach (instytucjach, ruchach) połączeni szczególnymi relacjami, mający zdolność meliorowania, ulepszenia, przekształcania środowiska życia, wcale nie bez przeszkód i trudności; **społeczne** – termin „siły społeczne” oznacza (Theiss, 1996) zdolności jednostek i zbiorowości do przeobrażania istniejących warunków, przekształcania środowiska życia i otaczającej ich rzeczywistości społecznej. Szczęólnego znaczenia w procesie kształtowania (pobudzania, ujawniania) sił społecznych, nabiera wymiar aksjologiczny, ponieważ przetwarzanie rzeczywistości opiera się, w istocie, na wyborze wartości.

Środowisko – w powszechnie przyjętym rozumieniu w pedagogice społecznej (Radlińska, 1961), jest to zespół elementów przyrodniczych, społecznych i kulturalnych, oddziałujących na jednostkę w sposób samorzutny, bądź też zorganizowany. Stanowić on może bodźce silne i intensywne lub też słabsze, ale stałe, bądź też dłużej trwające. Tym samym podkreśla się dwa aspekty niezbędne do wyodrębnienia środowiska od otoczenia: czas i siła oddziaływania, które jednak, co ważne, mogą występować rozłącznie; **niewidzialne** – odnosi się, jak to podkreśla Kamiński (1961), do tych elementów życia psychicznego jednostki, które określa się mianem kultury duchowej. Istotnym elementem środowiska niewidzialnego są wartości, które określają preferencje wyboru i kierunek działania podejmowanego przez pedagoga społecznego. Ich uświadomienie konstytuuje aksjologiczny wymiar działania w obszarze praktyki i tworzenie **instytucji symbolicznej**; **stosunek jednostki do środowiska** – jest usytuowany w kontekście (Barbier, 2000a, 2000b) i może mieć różny wyraz w zależności od konfiguracji poszczególnych elementów środowiska. Określa się go w odróżnieniu od pojęcia postawy, z którą wiąże się stałe zachowanie wobec środowiska, wobec danej sytuacji (Marody, 1976). Z tego punktu widzenia posługiwanie się terminem „stosunek jednostki do środowiska” pozwala nam na zachowanie ufności w możliwe warianty owego stosunku. Odpowiada przyjętej w pracy **perspektywie relacyjnej**; **życia** – zespół elementów przyrodniczych, kulturowych, osobowych, społecznych i czynników mających znaczenie dla kształtowania osobowości jednostki, w którym przebywa jednostka przez dłuższy czas. Cechą charakterystyczną związków jednostki z tak rozumianym środowiskiem jest **wzajemność** (wymiar relacyjny).

Świat życia – w znaczeniu nadanym przez Bentona i Craiba (2003), przyjmuje się, że termin ten powstały na gruncie fenomenologii i określający ogół doświadczeń jednostki na podstawie, których konstruuje ona rozpoznawalne przedmioty, został przejęty przez Habermasa, w celu opisanie obszarów życia zdominowanych przez **racjonalność komunikacyjną**.

Racjonalność komunikacyjna – jest to rodzaj racjonalności polegający na otwartej dyskusji, w której ludzie raczej próbują się wzajemnie zrozumieć, niż przekonać do czynienia czegoś. Oferuje ona standardy, za pomocą których można osądzać i krytykować społeczeństwa. Obejmuje komunikacyjne akty mowy: wypowiedzi ukierunkowane na rozumienie i bycie rozumianym (Benton, Craib, 2003).

Twórczość rysunkowa – twórczość rysunkowa (małego dziecka do 3 r.ż.) zwana bazgrołami – mało zrozumiała dla niewtajemniczonych dorosłych, w istocie jest ważnym dla rozwoju dziecka sposobem komunikacji ze światem i z sobą, dokonującym się za pomocą znaków graficznych. Siłą napędową powstawania bazgroł jest dziecięca ciekawość, radość, ruch ciała, łańcuch znaczeń mentalnych i emocjonalnych czyli cała osoba dziecka.

Urządzenie społeczne – termin ten wprowadzony przez Radlińską (1947) obejmuje: 1) elementy wyposażenia **placówek** (edukacyjnych, kulturalnych, socjalnych), którymi mogą być np. zorganizowane zbiory w bibliotekach, czy muzeach; 2) budowle, celowo przystosowane do danego typu działalności, np. sportowej, rekreacyjnej, kulturalnej; 3) ogół środków technicznych służących realizacji różnych

(często zmiennych) celów (np. sala widowiskowa). Urządzenia stają się placówkami, gdy samodzielnie podejmują działalność.

Wartość(ci) – określa(ją) pewien porządek, hierarchię, pojmovaną przez podmiot w całości stosunków między: podmiotami – aktywnościami – środowiskami (Barbier, 2006). Wartość(ci) – jest (są) czymś niezwykłym w życiu każdego człowieka i w funkcjonowaniu społeczeństwa; tylko człowiek ma możliwość ich doświadczania i urzeczywistniania. Przez otwartość – (roz)poznanie – (z)rozumienie – akceptowanie(respektowanie) – realizację wartości człowiek (społeczeństwo) określa jakość swojego życia; w fenomenologicznej koncepcji wartości rozróżnia się wartość samą w sobie – autoteliczną, istniejącą apriorycznie, obiektywnie i wartość *in concreto* (wartość „w konkretnie”), będącą urzeczywistnieniem tej pierwszej. Odsyła ona do czegoś, co będąc poza nią jest ogólnością tej wartości, czyli wartością samą w sobie. Wartość *in concreto* odsłania to, co wartościowe i odnoszące się do jakości przedmiotu (rzeczy), osoby, jej czynu, relacji międzypersonalnych, czyli do tego, co jest „nositelium” wartości, co zawiera w sobie wartość (Walczak, rozdz. 1); **usytuowanie (wartości)** – usytuowanie wartości w polu działania analizować można z punktu widzenia: źródeł powstawania wartości, dominujących atrybutów postawy podmiotu działającego, intencjonalności działania i znaczenia emocji (przeżyć) dla dokonywanych wyborów, funkcji w polu działania – są jego podstawą i fundamentem, czy jedynie tkwią w nim (nie zawsze uświadamiane i nie zawsze znane). Prezentowana w tym wykładzie perspektywa **aktywnych teorii wartości** mieści się w orientacji fenomenologicznej, zwłaszcza zaś w rozwijanych wspólnie – teorii znaczenia i teorii intencjonalności (por. Bobryk, 2001) i tego nurtu fenomenologii, który określa się jako fenomenologię życia i działania; **relacjonalna koncepcja wartości** – stanowisko które przyjmuje, że wartości uczestnicząc w procesie (swoistym dialogu) jednostki z sobą samym, ze środowiskiem i z innymi ludźmi, tworzą się w tym procesie. Spełniają więc funkcję towarzyszącą, a także funkcję współtwórczą.

Wiek społeczny – stanowi miernik stopnia uspołecznienia jednostki w relacji do jej wieku chronologicznego, fizjologicznego, psychicznego lub inteligencji, czy wieku prawnego, umożliwiający poszukiwanie zasad regulacji stosunków międzypokoleniowych oraz właściwych proporcji między rozwojem fizycznym, psychicznym i społecznym jednostki. Zdaniem Kowalskiego (1980) pojęcie to ma istotne znaczenie dla pogłębienia refleksji nad procesem uspołecznienia jednostki i wyodrębnianiem faz jego przebiegu.

Włączanie społeczne – jest pojmovane procesualnie, może być przeciwstawione procesowi wyłączenia społecznego, polega na stopniowym przywracaniu jednostce więzi integrujących ją ze społeczeństwem (Kubicka, rozdz. 10).

Wprowadzanie w kulturę i wartości – proces transmisji międzygeneracyjnej, przebiegający w przestrzeni kształtowanej przez pokolenie historyczne.

Wrastanie społeczne – odnosi się do aspektów społeczno-kulturowych procesu wychowania i pomocy w rozwoju. Charakteryzowane z perspektywy interakcyjnej, można wiązać z procesem włączania społecznego jednostki w intersubiektywnie podzielaną wspólnotę znaczeń (w strukturę symboliczną), który zachodzi w budowaniu relacji (ciągu interakcji z tym samym partnerem) z innymi, w których jednostka uczy się drogą wymiany, stawianych jej oczekiwań i negocjacji. W procesie tym jednostka buduje swoją tożsamość społeczną i osobową (Gulczyńska, rozdz. 10).

Wskaźnik ogólny środowiska – pojęcie wprowadzone przez Radlińską w wyniku badań nad procesami selekcji szkolnych i reprodukcji społecznej, stanowi miernik „szansy społecznej” ukończenia szkoły przez dzieci danego środowiska. Może spełniać funkcję prognozy zagrożenia rozwoju i uzasadniać konieczność podjęcia działań kompensacyjnych oraz niezbędność zewnętrznej ingerencji w środowisko życia dziecka. Istotą tej miary jest odnoszenie ocen liczbowych do całego środowiska (np. danej klasy szkolnej), nie zaś dokonywanie pomiarów indywidualnego poziomu rozwoju, co jest charakterystyczne dla podejścia psychologicznego. Z tego powodu ustalenie wskaźnika ogólnego środowiska może być przydatne dla projektowania działań w środowisku.

Wsparcie społeczne – pojęcie rozwijane w psychologii (Sęk, 2000) i wprowadzone do pedagogiki społecznej, w związku z doskonaleniem metodyki ujawniania **sił ludzkich** jednostkowych i zbiorowych.

Stanowi pewien rodzaj interakcji, która zostaje nawiązana, po to aby pomóc jednemu bądź obu jej uczestnikom, w rozwiązaniu problemu, przezwyciężeniu trudności, reorganizacji zakłóconej relacji z otoczeniem (Kubicka, rozdz. 10). Obejmuje określone działania jednych ludzi (jednostek, grup społecznych) wobec innych. Jest ukierunkowane na jednostki, grupy społeczne (określone zbiorowości), które znalazły się w sytuacji trudnej (Winiarski, 1999). Zwraca się uwagę na znaczenie elementów afektywnych i samopomocowych w tej relacji, nawiązywanej niekiedy w płaszczyźnie profesjonalnej. Wyodrębnia się wsparcie: emocjonalne, waloryzujące, instrumentalne, informacyjne (Kawula, 1996).

Wychowanie – w znaczeniu nadanym w pedagogice społecznej jest zamiennie używane z pojęciem pomocy w rozwoju. Polega, jak to określa Radlińska (1961), na pielęgnowaniu rozwoju, na uczeniu sztuki wyboru wartości oraz umiejętności ich spożytkowywania dla wzbogacania osobowości, na poszerzaniu wiedzy, wyrabianiu sprawności w kierowaniu sobą i w wykonywaniu pracy. Istotnym wymiarem wychowania jest towarzyszenie w rozwoju.

Wyłączanie społeczne – proces o charakterze psychospołecznym (Pinel, 2002), polegający na stopniowym wycyfowaniu się jednostki z różnorodnych sfer życia społecznego powodowany indywidualną niekompetencją, okolicznościami zewnętrznymi lub własnym wyborem (Kubicka, rozdz. 10).

Wymiana – rodzaj stosunku między podmiotami działania, który dokonuje się w przestrzeni społecznej, w określonym czasie. Dla kształtowania stosunku wychowawczego ważna i użyteczna jest każda forma wymiany. Istotne jest zmierzanie do wzajemności wymiany.

Wzór – w przyjętym znaczeniu (Barbier, 2006) jest to struktura wyabstrahowana, która stanowi ogół wyobrażeń tego, co istnieje i wpisuje się w proces tworzenia nowych wyobrażeń finalizujących.

Wzorzec – w przyjętym znaczeniu (Barbier, 2006), jest to struktura wyabstrahowana, która stanowi ogół wyobrażeń tego, co pożądane i co wpisuje się w proces tworzenia nowych wyobrażeń finalizujących.

Wzrost – odnosi się do procesów biologicznych i fizjologicznych organizmu. Jest to istotna sfera pomocy w rozwoju, mająca również znaczenie dla przebiegu procesów wrastania społecznego i wprowadzenia w kulturę i wartości.

Wyobraźnia społeczna – oznacza pewien zespół dyspozycji mentalnych odnoszących się do antycypowanego działania przekształcającego środowisko życia jednostki w jego kontekście społecznym.

Wyobrażenie – w znaczeniu przyjętym w tym wykładzie rozumie się je (Moscovici, 1961) jako pewien proces psychiczny, który powstaje w ciągu relacji i interakcji między podmiotami. Wyraża je ogół czynności mentalnych uczestniczących w konstruowaniu rzeczywistości w odniesieniu do tego świata, którego doświadczamy. W kształtowaniu wyobrażeń społecznych szczególną funkcję spełnia praca nad objaśnieniem doświadczeń życia codziennego i poszukiwaniem jego sensu. Zrozumienie sytuacji ułatwia wypowiedź słowna, będąca ilustracją i interpretacją odczuwanego doświadczenia. Szczególną przestrzenią, w której mogą tworzyć się wyobrażenia jest grupa. Wyobrażenie jest strukturą wyabstrahowaną, co oznacza, że nie tworzy się ono wprost w odniesieniu do czegoś lub kogoś. W kształtowaniu wyobrażeń uczestniczymy pełną osobą, zaangażowane są zarówno procesy poznawcze, jak i emocjonalne.

Zagrożenie rozwoju – stan określający zespół czynników indywidualnych, społecznych, które w perspektywie antycypacyjnej mogą modyfikować linie rozwoju biologicznego, społecznego i kulturalnego. Miernikiem tego stanu jest próg zagrożenia rozwoju.